

МЕТРИЧНІ КНИГИ НІМЕЦЬКОМОВНИХ КОЛОНІСТІВ ДОНБАСУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена аналізу метричних книг німецькомовних колоністів Донбасу. Дослідження цього виду джерел дозволяє виокремити етноконфесійні особливості релігійних громад у регіоні. У роботі зазначено на значних відмінностях щодо ведення метрик менонітами. Попри характерні відмінності метрик, збережена головна їх функція як статистичного джерела поточного обліку населення Російської імперії.

Ключові слова: метричні книги, німецькі колоністи, меноніти, статистичні джерела, релігійні громади, Донбас

Статья посвящена рассмотрению метрических книг немецкоязычных колонистов Донбасса. Исследования данного вида источников позволяет выделить этноконфессиональные особенности религиозных общин в регионе. В работе отмечены значительные отличия в ведении метрических книг менонитами. Несмотря на характерные отличия метрик, главная функция их как статистического источника текущего учета населения Российской империи была сохранена.

Ключевые слова: метрические книги, немецкие колонисты, менониты, статистические источники, религиозные общины, Донбасс.

The article is devoted to the analysis of the registers of births of German-speaking Donbass settlers. The research of sources of the kind lets us to pick out ethnic-confessional features of the religious communities in the region. Considerable distinctions in the Mennonites' registration at metric books are mentioned in this paper. In spite of the characteristic distinctions of the metric books, their main function as statistic source of the current population registration in Russian Empire was kept.

Key words: metric books, German colonists, Mennonites, statistic source, the religious communities, Donbass.

Історія народонаселення в останній час стала об'єктом уваги багатьох науковців. Інтерес до метричних книг як до церковно-приходського джерела можна пояснити, з одного боку, подальшим вивченням теми з історичної демографії, а з іншого, – спробою розкрити всі можливості цього виду документа як історичного джерела. Розвиток історії вивчення метричних книг свідчить про те, що інформаційний потенціал даного джерела розкритий не до кінця.

Дослідники у своїх працях вивчають здебільшого метричні книги православного населення. До православних метрик зверталися Л. Бессер та К. Баллод [1], С. Новосельський [2], В. Кабузан [3]. Церковні книги німецьких колоністів використовуються зазвичай генеалогами, виключно для одноразових пошуків.

Метою цієї статті є розгляд метричних книг німецькомовного населення Донбасу (менонітів) як історичного джерела.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. німецькомовне населення регіону в конфесійному плані було представлено трьома групами віруючих – католиками, лютеранами та менонітами. Меноніти – релігійна протестантська секта, яка виникла у 30-х роках ХVІ ст. у Нідерландах. Назву отримала від свого засновника – священика Менно Симонса.

Історію менонітських конгрегацій «Мемрик» та взаємодію менонітів з православним населенням досліджувала О.В. Безносова. Вона, розглядаючи релігійне життя в менонітських колоніях, дійшла до висновку, що релігійне життя в Мемрицьких колоніях розвивалося за тими ж параметрами, що й у цілому по

Катеринославській губернії. Розвиток місіонерської діяльності менонітів серед православного населення привів до зародження та розвитку протестантського сектантства серед православного населення повіту [4].

Питання заселення регіону менонітами, особливості здійснення адміністративних, релігійних функцій у колоніях, характеристика основних напрямів господарської діяльності представлені у праці Т. Плахотнюк [5].

Дослідник О. Дингес, вивчаючи соціальний склад німецького населення Катеринославського та Бердянського деканатів Тираспольської єпархії, особливу увагу звертав на практику мирного співіснування населення з різною конфесійною приналежністю [6].

У статті «Етноконфесійний склад німецьких колоністів Півдня України» К.С. Лях наголошує на необхідності розвитку соціокультурного напрямку дослідження історії німецьких колоністів. Питання ментальності, світоглядних потенціалів, а також пов'язані з ними проблеми міжетнічних та міжконфесійних стосунків, взаємодій і взаємовпливів, торкаються самої серцевини історичного процесу. Автор навела результати дослідження стосунків представників різних конфесій, що засвідчують «змішані» шлюби. Їх аналіз допомагає розкрити питання щодо відкритості тієї чи іншої релігійної громади та роль релігії у збереженні історичного етносу тієї чи іншої етноконфесійної спільноти [7].

З другої половини XVIII ст. меноніти почали переселятися до Росії на запрошення уряду Катерини II, зацікавленого в заселенні окраїн Російської імперії. Після перемоги Російської імперії над Туреччиною у війнах 1768-1774, 1787-1791 рр. до Росії відійшли великі території на берегах Чорного та Азовського морів. Уряду Катерини II були вкрай необхідні працелюбні меноніти для освоєння півдня імперії. Крім цього, поселення менонітів мали культурно-просвітницьке значення [8].

«Маніфест від 7 вересня 1787 року» Катерини II мав на меті надання менонітам ряду привілеїв для створення своїх колоній на півдні та південному сході України. Менонітам надавалися свобода віросповідання та право приносити присягу за їх правилами, вони назавжди звільнялися від військової та цивільної служби, від усіляких податків строком на 10 років та отримували право створювати фабрики та заводи, торгувати та записуватися в гільдії та цехи; на проїзд та облаштування уряд видавав по 500 руб. на родину; по 65 дес. землі на родину, незалежно від кількості осіб (поблизу Берислава у Новоросійській губернії).

До обов'язків менонітів входило надання постою на загальних підставах для військ, які проходили селищем. Вони повинні були тримати в порядку мости та підводи й платити поземельний податок по закінченню пільгових років по 15 коп. з десятини землі. Крім того, колоністи зобов'язувалися не чинити дій проти

православної церкви. Особливістю проживання німецького населення було те, що протягом усього періоду воно знаходилося під впливом власних релігійних вчень та відповідних інституцій.

У 1789 р. меноніти разом з іншими німецькими колоністами з'являються у Росії. В 1793-1796 рр. засновуються колонії Шенвізе в Олександрівському та Кронсгартен у Новомосковському повітах Катеринославської губернії. Всі ці колонії увійшли до складу першого менонітського округу, який отримав назву Хортицький. У 1803 році виникає другий округ на перетині Мелітопольського та Бердянського повітів Таврійської губернії – Молочанський. У 1835 р. було засновано третій менонітський округ – Маріупольський [9, 2-3].

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. колонії менонітів виникають у Бахмутському повіті Катеринославської губернії (Олександрівка, Калиново, Карлівка, Котлярівка, Лесовка, Маринівка, Мемрик, Михайлівка, Ніколаївка, Горлівка). Центр релігійної общини менонітів знаходився у колонії Калиново. За переписом 1897 року загальна кількість менонітів у Росії складала 66564 особи, які володіли 300 тис. десятин землі, в тому числі в Катеринославській губернії проживало 23 922 особи. Менонітська релігійна община в колонії Калиново проіснувала до середини 30-х років XX ст.

У Маріупольському повіті було засновано 17 колоній: Розенберг, Кіршвальд, Розенгард, Нігенгоф, Шембаум, Кразенгард, Кронсдорф, Розенберг, Грунау, Вікерау, Рейхенберг, Кампенау, Міррау, Кейзендорф, Гетланд, Нейгоф, Ейхвальд. Колоністи отримали у повне користування 38 228 дес. землі [10]. Єлізаветдорф виник у 1825 р., а Людвігсталь – у 1828 р. Після поширення військової повинності, чисельність менонітів почала зменшуватися і саме тоді значна їх частина емігрувала до Північної Америки. Менонітський округ було ліквідовано, а землі були викуплені німцями із сусідніх колоній. Наприкінці XIX ст. у Маріупольському повіті існувало п'ять менонітських колоній.

Українська історіографія багата на різноманітні та різнопланові праці з історії німецького населення Південної України, але очевидним все ж таки є необхідність залучення до історичного обігу інформації, яку містять метричні книги представників різних віросповідань та національностей. Чималий інтерес для науковців становлять метричні книги менонітів. Держархів Донецької області зберігає списки народжених менонітської громади колонії Калиново та навколишніх населених пунктів. Фонд № 450 містить 2 справи метричних книг за 1902-1923 рр. Справа № 1 – Списки народжених за 1902-1920 рр., написані німецькою мовою, та справа № 2 – Списки народжених за 1910-1923 рр., – російською.

Формуляр метричних книг менонітів значно відрізнявся від формуляру представників інших

національностей та віросповідань. Церковні книги менонітів мали назву «Списки». Списки велися у спеціальних зошитах, які були надруковані типографським способом, у нижньому правому куті вказувалось: «Типографія «РАДУГА». Гальштатт». Усі колонки були заздалегідь розкреслені, залишалося лише вписати рік народження дитини та вказати колонію, де вона народилася.

У німецьких книгах формуляр трьох видів запису громадянського стану робився на одній сторінці. Часто були відсутні порядкова нумерація, при хрещенні не завжди записувалось ім'я матері та день народження малюка. При погребінні вказувався рід занять померлого, місце народження, замість хвороби, що призвела до смерті, вказувалась тривалість захворювання. Формуляр списків народжених менонітів мав такий вигляд:

Таблиця 1

Список народжених за 1913 рік

№ за порядком	Місяць, число і час народження	Ім'я дитини	Ім'я, по батькові і прізвище батьків	Місце проживання	Народжені				Вказівка на загальний сімейний список
					законно		незаконно		
					Чол. статі	Жін. статі	Чол. статі	Жін. статі	
Колонія Калиново									
7	Листопада 11 дня	Мінна (Minna)	Мати Юстина Абрагамівна, уроджена Варкентін	Калиново				1	т. II, стор. 292
Колонія Карповка									
9	Січня 27 дня	Марія	Герман Генріхов Завацький – Агата Абрагамівна, уроджена Нейфельд	Крутоярівка, Олександрівський повіт		1			стор. 96

Аналіз ведення метричних записів менонітами дозволив виявити певні особливості формуляра. Перша колонка містила інформацію про дату народження дитини. Дата народження записувалася таким чином: вказувався рік, потім по кожній колонії записувалися народжені по місяцях. Іноді траплялося, що після записів народжених у травні записувалася дитина, народжена у грудні, а потім знову травневі немовлята. З чим пов'язаний цей факт – невідомо. З 1919 р. поряд із датою народження за юліанським календарем з'являється дата народження за григоріанським календарем, наприклад: «Березня 20 дня квітня 2 н/ст», деякі дати залишалися за старим стилем: «Червня 24 ст/ст» [11].

З наведеної таблиці формуляра народжених менонітів бачимо, що імена дітей іноді записувалися німецькою мовою або вказувався спрощений чи повний варіант імені: Олена (Helene), Генріх (Heinrich), Єлизавета (Ліза), Тіна (Катерина), Катерина (Катя).

Графа про батьків містила виключно дані щодо імені, прізвища та по батькові, крім цього, завжди вказувалось дівоче прізвище дружини. Жодної інформації про соціальний стан або рід занять родини немає. Відсутні також дані про шлюб, у якому народжено дитину, як це, наприклад, робили представники інших віросповідань у своїх метричних записях.

Записи народжених велися по окремій колонії проживання менонітів. Тому логічно, якщо записи по колонії Калиново, то й місце проживання повинно бути записано «колонія Калиново». Але серед записів менонітів колонії

Метрик, зустрічаються дані про місце проживання інших колоній – Орлово, Михайлівка та ін. Цікавим є той факт, що з 1914-1915 років усі записи народжених велися одним списком, не визначаючи окремої колонії, при цьому у графі «місце проживання» іноді з'являється запис про місце приписки: «Котлярівка, приписка Клубникове, Оренбурзька область»; «Орлово, Голіцианівська волость, місце проживання м. Петрівка на Кавказі»; «живе в Акмолінській області, Омського повіту, сел. Фріденсру» [12].

У списках менонітів обов'язковою існувала колонка із зазначенням законності народженні дитини. Крім цієї графи, дізнатись про незаконне народження дитини дозволяв запис про батьків, де, у такому випадку, зазначалась інформація стосовно лише матері дитини, дані щодо батька або просто не записувались, або поряд із матір'ю робився запис «незаконнонароджена». Дуже цікавим є інший факт, знайдений нами під час роботи з метричними книгами (списками) менонітів. Як було сказано вище, при незаконному народженні дитини запис вівся стосовно матері, але знайдено лише один запис, де інформація наявна лише стосовно батька дитини, яка при цьому народжена законно: «Травня 17 дня, Маргарита, Петро Корнеліус Буллер, Олександрівка», 1913 рік колонія Александрова [13]. Можна припустити, що цей запис зроблено при хрещенні дитини, а мати, можливо, померла при пологах, тому про неї немає жодних відомостей.

Народжені близнюки або двійнята ніяк не фіксувалися у списках менонітів. Виявити факт народження таких дітей досліднику доводиться

самому, відстеживши таку інформацію про дітей: однакова дата народження, ті самі батьки, їх

місце проживання та один і той же запис у сімейному списку (дивись таблицю 2).

Таблиця 2

Список народжених за 1913 р.

Колонія Олександрівка								
17	Лютого 13 дня	Іоганн	Петро Іоганнів Еверт – Катерина Класівна, уроджена Тіссен	Олександрівка, Голіцианівської волості	1			II, стор. 217
18	Лютого 13 дня	Гелена	Петро Іоганнів Еверт – Катерина Класівна, уроджена Тіссен	Олександрівка, Голіцианівської волості		1		II, стр. 217

Іноді запис про батьків близнюків робився не окремо на кожну дитину, а на обох дітей.

Досить своєрідною у списках менонітів була графа «Вказівки на загальний сімейний список». Формуляр метричних книг, який був прийнятий Російським урядом та затверджений у 1838 році, не містив у собі подібної колонки. На жаль, нам невідомо, що це за список і для чого він вівся. Аналіз усього списку народжених виявив, що це були матеріали стосовно кожної родини німецьких колоністів, вони склалися у три томи, обсягом до 300 аркушів.

Таким чином, розглянувши метричні книги (списки) менонітів Донбасу, можна зробити наступні висновки: метричні книги представників інших віросповідань відрізняються від метричних записів православного населення. Списки

менонітів – наочний цьому приклад. На відміну від метричних записів православного населення, списки менонітів не містили інформації стосовно свідків факту народження дитини, не повідомлялось про соціальний стан батьків та рід їх занять, відсутня загальна інформація щодо кількості народжених дітей, як це робилось у греків або євреїв. До метричних книг німців-менонітів не вносилися інформація про того, хто робив записи. У цілому, списки народжених німців-менонітів, попри всі свої особливості, дають необхідну інформацію щодо кількості народжених. Адже метричні книги, як основний документ поточного обліку населення, містять цінну інформацію статистичного характеру, яка й була необхідна Російському уряду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессер Л., Баллод К. Смертность, возрастной состав и долговечность православного народонаселения обоого пола в России за 1851-1890 годы // Записки Императорской академии наук по историко-филологическому отделению. – Серия 8. – Т. 1. – СПб., 1887. – 215 с.
2. Новосельский С.А. Смертность и продолжительность жизни в России. – Петроград: Типография министерства внутренних дел, 1916. – 208 с.
3. Кабузан В. Народонаселение России в XVIII – первой половине XIX вв. – М.: Наука, 1963. – С. 80-85.
4. Безносова О.В. Меннониты конгрегации «Мемрик» и их православные соседи (1885-1917) // Немцы Приазовья и Причерноморья. История и современность: Материалы научно-практ. конференции. – Донецк, 2003. – С. 123.
5. Плахотнюк Т.Н. Менонитские общины в Приазовье в конце XVIII – начале XX в. // Донбасс: прошлое, настоящее, будущее: Тезисы докладов и сообщений. – Донецк, 1992. – С. 18-21.
6. Дынгес А.А. Периодизация истории немецкого населения в Приазовье // Летопись Донбасса: Краеведческий сборник. – Донецк, 1992. – Вып. 1. – С. 22-25.
7. Лях К.С. Етноконфесійний склад німецьких колоністів Півдня України // Немцы Приазов'я и Причерномор'я. История и современность: Материалы научно-практ. конференции. – Донецк, 2003. – С. 103.
8. Держархів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. 450. – Оп. 1. Предисловие к описи. – Арк. 2-3.
9. Там само.
10. Мариупольский колонистский округ // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгаузена и И.А.Эфрона. – СПб., 1896. Т. XIII. – С. 669-670.
11. ДАДО. – Ф. 450. – Оп. 1. – Спр. 2. – А.40.
12. Там само. – Арк. 41.
13. Там само. – Арк. 16.

Рецензенти: д.і.н., проф. А.В. Гедьо;
к.і.н., доц. О.П. Тригуб.

© Васик Ольга Валеріївна, 2009

Надійшла до редколегії 22.05.2009 р.